

MORS SUA, NIHIL ALIUD Nádas Péter: Saját halál

Nádas Péter immár hosszú évek óta a test szenzációi felől próbál eljutni — minél messzebbre. Pontosabban a testi szenzációkat megvilágosító reflexiói során. Azon belül a test szerelmi erotikáján keresztül. Vagy a test halálán át. Olykor — miként most is — beszél a kettő kapcsolatról, a halál erotikájáról. Tagolt, szabályos rendben, úgynevezett „tiszteséges mondatokban” (vö. *Játéktér*. Budapest, 1988, 35–36.) kíván számot adni mindarról, amire talán nincs is szavunk. Mert ha nincs szó, mondatok még akkor is vannak. Méghozzá olyan mondatok, amelyek a testtel és annak halálával kapcsolatos megszokásainkat veszélyeztető tudásig próbálnak visszatisztítani.

„Neveltetése mintáit követve, [az ember] szenvedélyesen ignorálja saját állapotának realitását.” (31. — kiemelések: B. S.) Tézismondata lehetne ez Nádas egész prózájának, amelyben rendre az összetartó „neveltetés” és a felforgató „realitás” elkerülhetetlen konfliktusának (az *Emlékiratok könyve* egyik emlékezetes fordulatával: a „szabálytalanság szépségeinek”) „szenvedélyes” körülbeszélését tapasztalhatjuk. A kulcsszó természetesen, mint mindig, most is a „szenvedély”. Amennyiben a szenvedély áthelyezéséről van szó, vagy — Nádas terminusát kölcsönvéve — átbillentéséről (*umkippen*). (209.) A szenvedélyes átbillentésről, jobban mondva, a szenvedély általi átbillenésről. Az emberről, aki először szenvedélyesen tagadja „saját állapotának realitását”, jelen esetben halandóságát; majd — átbillenve — szenvedélyesen tagadja előző hamis szenvedélyét, s azon túl „neveltetésének mintáit”; csak hogy végül — még tovább billenve, azaz végképp átbillenve — szenvedélyesen igenelje azt a bizonyos „realitást”, a halál radikális valóságát.

A szívinfarktust „saját halálként” megélő és elbeszélő, s így az elbeszélés során azt valóban *elsajátító* Nádas a neveltetés–szenvedély–realitás tengely mentén tragikus belátásra jut: „Ötvenegy éves voltam, szellemi és fizikai teljesítő-képességem csúcán, *mondanám*, ha nem ebben a pillanatban buktam volna le onnan.” (37. — kiemelés: B. S.) A tragikus felismerésnek több következménye lehet, például az ironikus fogalmazásmód. Az ironikus mondat egyfelől arról ismerszik meg, hogy ironizál azzal, amiről szól: „Ötvenegy éves voltam, szellemi és fizikai telje-

sítő-képességem csúcán...” Másfelől viszont, ha „tiszteséges mondat” is egyúttal, ironizál saját magával is, amennyiben önmagát teszi latra, például a feltételes mód hangsúlyos használatával: „...mondanám...” Az ilyen mondat tehát felfedi, esendővé teszi magát, s így egyenértékű lesz a Nádas-próza konfesszionális szándékával, mintegy igazolja azt. Az ironikus mondat viszont meglehetősen ritka szerzőnk prózájában, noha az általa képviselt „tiszteséges” megjelenik egy jóval gyakoribb mondatfajtaiban, amelyet most, jobb szó híján, tipikus mondatnak, tipikus Nádas-mondatnak neveznék. A tipikus mondat pedig nem esendő, hanem erős. Nem felfedi, hanem felépíti magát. Legalábbis úgy tűnik, hogy látványosan felépíti, de lehet, csak azért, hogy végül — a személyiség elkerülhetetlen bukásával párhuzamosan — még látványosabban leépítse magát. De maradjunk egyelőre a többfokozatú önfeleltetésnél, amelyek közül nézzünk most hármát. Nevezzük az elsőt tézismondatnak, amely kiegyensúlyozottan kétpólusú, azon belül — s ez leginkább olvasás dolga — a két pólust vagy statikusan szembeállító, vagy dinamikusan feltételező: „A lélek emlékezete nélkül a test nem érhető.” (35.) A második az úgynevezett analitikus mondat, amely — a fenti alapszerkezet megőrzésével és továbbgondolásával — többrétegű, tükrös kapcsolatrendszerbe ágyazza magát: „A testi szenzációk felett érzett intellektuális örömnék a fájdalom mélysége rajzolja ki a határait.” (37.) A harmadik pedig, megint csak jobb szó híján, legyen a doktrinális mondat, amely — az előbbi két fokozat tulajdonságait összegezve — kötelező érvénnyel megragad, megmond, olykor megítél: „A lemondás mértékét végül is a neurózis szabja meg, avagy fordítva, a szorongás mértéke jelöli ki az önfelegyelem természetes határait.” (41.) Mindhárom mondat tipikus Nádas-mondat, olyan tehát, amilyenből — akár konkrétan, akár logikai-grammatikai vázokra csupaszítva — számtalan megőrződhetett a Nádas-próza olvasóinak emlékezetében. Hiszen szerzőnk több évtizede, több műfajban, több hangfekvésben viaskodik ugyanazzal a feladattal, a test *elsajátításának* nyelvi-tapasztalati kínjával. A végső hangfekvés, a megtalált (de nem feltétlenül saját) hang lehetne akár a magabízó „tiszteségtelen” mondaté is, amelynek réme egyébként szerzőnket folytonosan kísérti; számomra legemlékezetesebben talán akkor, amikor Nádas 1989-es *Évkönyvében* Hajas Tibor

„megistenülő” mondatait elemzi, s tör pálcát — már-már „megistenülve” — fölöttük. Ámde sokkal érvényesebb és gyakoribb eset, amikor a Nádas-mondat nem magabízó lesz (mint ama Szent György, aki „gyönyörű ágaskodással, fölülről a sárkányba dől” [Játéktér. Budapest, 1988, 35.]), hanem elbicsaklik, mintegy felszámolja magát, saját mondatságát — mégpedig a mondatokkal, a tipikus mondatokkal befoghatatlan „realitás” esendő képviseletében. S erre — olvassunk és értelmezzünk ökonomikusan! — ismét remek példa az *Évkönyv*, amelynek befejezésében az elbeszélő egyik idős hölgykonat kíséri a halálba: „Érett asszony szerelmes ordítása. Megrázkódott és örültem. Ha nem imádkoztam volna; de imádkoztam. Ha nem fogtam volna a kezét; de fogtam. Ha nem beszéltem volna; de mondtam. Nem állíthatom, hogy egyedül jutottunk; hová?” (*Évkönyv*. Budapest, 1989, 345.) És most ráadásul már nem is a másíkról, a mindenkori másik haláláról, hanem a „saját halálról” van szó.

Az elbicsakló mondathoz vezető út közbülső fokozatai kihagyhatatlanok, a tipikus mondat csakis fokozatosan számolhatja fel önmagát. Hiszen Nádasnak — alkati elrendeltsége okán — szüksége van a tézismondatra, az analitikus mondatra, de még a doktrinális mondatra is ahhoz, hogy lenyűgöző érvénnyel eljusson az agmatikus zihálásig, a „neveltetés mintáival” együtt a nyelvi mintákat is veszélyeztető, sőt felszámoló gesztusig. Persze útközben, olvasás közben tehát, akadhathunk szelídebb szerkezetű, úgynevezett leíró mondatokra is, amelyek se nem ironikusak, se nem tipikusak, se nem elbicsaklók, noha nem kevésbé szólnak a nádas alkati — mondatszinten is — elkerülhetetlen tragédiájáról, a személyiség és a forma felbomlásáról; például: „Itt ültem neveltetésem jéghideg csődjében.” (65.) Összefoglalóan mondhatjuk, ha van egyáltalán értelme szépirodalmi műről illet mondani, hogy Nádas prózájában minden hangsúlyosan mondatszinten dől el. Minden azon áll vagy bukik, hogy mit bír el a fegyelmezett, „tisztességes” mondat, amely nem más, mint az önmagát fegyelmező, adminisztráló tudat nyelvi képviselete: „Amíg ilyen tiszta a tudatom, olyan nagy baj nem lehet.” (103.) S éppen ezt a tudati elköteleződést, végső soron a Nádas-mondat alapszerkezetét veszélyezteteti, azaz teszi próbára a „saját halál” felforgató tapasztalata: „Intellektusom a lehető legnagyobb reflektivitással értékeli, amit elvileg szomorú elmúlásként kéne felfognia, hiszen mások tapasztalatával immár nem összevethető. Nem lehetett evilági tárgy, nem is kerestem, amelyben érezhetővé válhatott volna a végtelen elragadta-

tottság, amelyre mindig mértéktelenül vágyakoztam a másokkal megosztott testi létben.” (139.) És vajon eljuthatunk-e mondatok révén a tudatosság legvégső határáig, a mondatszerkezet határáig, a formátlanságig? Egyáltalán, lehet-e valamely tudatot meghaladó eseményről — *mors sua, nihil aliud* — „tisztességes” mondatokban számot adni? S ha igen, milyen mondatokkal? Tipikus, leíró vagy ironikus mondatokkal? Vagy esetleg valamiféle alig-mondatokkal?...

Ezek a kérdések merülhetnek fel kötetünk 121–123. oldalának fordulópontján, ahol valami más kezdődik, valami olyasmi, amellyel mintha nem lehetne a szokásos (tipikus) módon boldogulni: „És akkor valami nagyon érdekes kezdődik, valami fantasztikus történet, tulajdonképpen erről kéne beszélni. // Olyasmi folytatódik, amit igen nehéz szavakkal megragadni, mert a halál előtti állapotban csaknem érvényét veszíti az egyezményes időszámítás. Egy nagy villanykapcsolót lekattintanak, magát a főkapcsolót. Amitől a látás, az észlelés és a gondolkodás közel sem szűnik meg. E párhuzamosan működő funkciók a frissen szerzett észleléseiket azonban nem a tudat egyezményes időrendjére fűzik fel.” (kiemelések: B. S.) A „kéne” felől tekintett „nehéz”: a tudat szembefeszülése az öt meghaladó feladattal, a legsajátabb feladattal meghozzá, a „saját halál” feladványával tehát, feltehetően másfajta mondatokra, vagy legalábbis a mondatok másfajta működésmódjára számít. Az idegen tapasztalat új nyelvet követel magának, olyat meghozzá, amely vadul ellentmond a tudati felügyelet szövegmechanizmusának, a „saját tudathasadás adminisztrátori” (vö. *Évkönyv*. 55.) átvilágításának („Egy nagy villanykapcsolót lekattintanak...”). Tehát hangsúlyosan nem az agyműtétjét kihegyezett tudattal, ráadásul felvilágosult-szcientista révülettel kommentáló Karinyth Frigyes hangja ez, hanem pontos és rezignált számadás a klinikai halálról — úgy, hogy közben „a látás, az észlelés és a gondolkodás közel sem szűnik meg”. S így ketős feladatról beszélhetünk: a látás, észlelés és gondolkodás nyelvének megtalálásáról, az írásról; valamint a nyelvben való látás, észlelés és gondolkodás azonosításáról, az olvasásról.

S ebben talán segíthetnek a Nádas által készített fényképek, amelyek egy öreg kortéfat mutatnak különböző beállításokban, különböző év- és napszakokban. Noha alapvetően ugyanazt a képet, ugyanazt a dolgot látjuk sokadszorra. Lehetne persze a képek közötti különbségeket mérlegelni. De lehetne valamiféle szimbolikus jelentéssel is felruházni a kortéfat, a kortéfat ábrázoló képek összességét, azok vizuális

narratíváját, vagy éppen az egyes képeket, az egyes körtefákat, az egyes körtefákat övező egyes körülményeket, külön-külön. De mérhetjük a képeket önsúlyuknál, testüknél fogva is. Hiszen testes mondatokhoz társított testes képeket látunk. A páros oldalakon a nagyjából azonos méretű fényképeket, a páratlanokon a rövidebb-hosszabb szövegeket. De van úgy, hogy több egymást követő oldalon csak fényképekre akadunk, s előttük vagy utánuk csupán egy-egy rövid, olykor hiányos mondat. S így talán nem is annyira a szöveg és a kép kipurciózott analógiájáról beszélhetünk, mint inkább a képek szövegtagoló funkciójáról; arról tehát, hogy a képek a „saját halál” tapasztalatát szolgáló mondatokat szolgálják, vagyis regulázzák a szöveget, ritmust adnak az olvasásnak. Nem ellentmondva egyébként a tudatos személyiségét, sőt az alkatát veszélyeztető határtapasztalatokkal minduntalan birkózó Nádas — éppen hogy — alkati elköteleződésének: rendszeretetének; legyen szó akár műfajválasztásról, akár az íróasztal tárgyainak elrendezéséről, akár egy szimpla hétköznapi felépítéséről, akár a futás mint testi-lelki folyamat tagolásáról... Vagy éppen a „saját halál” színreviteléről.

S ez a rendszeres színrevitel elsősorban törésekkel tagolt. Vagyis az említett első szövegtörést (121–123.) még több követi, a nagyszerkezett és a mondatok szintjén egyaránt. Hiszen még a folyamatos beszéd is bizonytalanná, az elbizonytalanító szavak által megtörtté, bizonyos értelemben modorossá válik: „Az egyenletes sötéttség *inkább* furcsa, *mondhatni*, absztrakt derengésben áll. (...) *Inkább* otthonos érzés a fény hiánya... (...) Engem *legalábbis* nem ért felkészületlenül.” (127. — kiemelések: B. S.) Vagy: „*Valami ilyesmi*. Tudom, hogy most halok meg. (...) *Még leginkább* azt lehetne mondani...” (203. — kiemelések: B. S.) Továbbá megszaporodnak a néhány súlyos szóból álló, tömönatos oldalak is: „E felismerés ragad magával.”; (141.) „Most következik be.” (143.) És ekkor érvényesül talán leginkább a fényképek figyelemfelkeltő, tagoló funkciója: egy mondat — egy kép. Az egyre rövidebb mondatokkal egyre inkább megragadhatatlan tapasztalat felé sodródó beszélő azonban időnként, s mindig újabb szövegtörések révén, visszatekint: „...hanem láttam, amint az élők szakszerűen és szenvedélyesen, boldogtalan közösségük nevében tesznek kísérletet, hogy megtartsanak maguk között.” (145.) Az egyik ilyen visszatekintés során, a 147–150. oldalakon még látványosabban törik meg a szöveg (a 148. páros oldalon nincs fénykép, viszont a rákövetkező két oldalon igen): „Néhány fontos részlet megértése érdekében azonban vissza

kell még térni az előző fejezethez.” Vagyis a klinikai halál beálltát megelőző kórházi történésekhez, ahol is a test világi nehézkedése érvényesül, egyfajta ellensúly; s ezt nyomatékosítja a (némiképp Fellini donnáira hajazó) félig közönséges, félig mitikus „nagy nő”, a kirúszozott szájú ápolónő meghittén harsány jelenléte. Így tehát továbbra is a „kéne” és a „nehéz” kommunikációs satujába szorított elbeszélő kínjáról van szó, az innen és a túl között feszülő távolság — mondhatni radikális hermeneutikai-ontológiai különbség — szövegyszervező erejéről, amely olykor ironikus mondatokat és szövegegyeségeket gyümölcösöz: „Az a benyomásom, szóltam óvatosan, hogy el fogok ájulni. // A kifejezések e szakmailag mindenképpen indokolt szűrése és rendezgetése olyan mennyiségű idő és energiát emésztett föl (...), hogy a telefonszám kimondására nem jutott. Amitől hihetetlenül nevetségessé váltam a halálom pillanatában. Mint a fukar vénember a mesében, kedves fiam, nyögi utolsó lélegzetével, mert nagy titkát még el akarja susogni.” (189–191.) A külső kórházi történések és a belső lelki-szellemi folyamatok közötti rendszeres perspektívaváltás immár nem-ironikus szövegtörést eredményez a 199. oldalon: „Nézzük inkább, hogy valóságosan hol vagyunk.” S itt kezdődnek el igazán azok a nehézségek, amelyek leküzdésére valószínűleg már nem elégségesek a Nádas-próza tipikus mondatai, de még az ironikus mondatok sem. És amelyekről az olvasó is csak részlegesen és félfélen adhat számot.

„A teremtés történik meg, amikor az ember halála és a születés összeér.” (257.) A misztikus közegben, a születés és a halál közös misztériumában tehát, amely tudattal átvilágíthatatlan, nyelvvel pedig megragadhatatlan, vagyis a szó-kásos módon uralhatatlan: nos — fura mód — éppen itt siet segítségünkre a tipikus Nádasmondat. Ugyanis a tipikus mondat eddig is geometrikus nyelvi struktúrákban beszélt a tárgyáról, azaz mintegy megteremtette a konkrét tárgy nyelvi absztrakcióját, lett legyen az bármi, ami emberi, a futástól az ürítésen át a közönségsig. Ámde most maga a tárgy, a halál az, ami a tudat számára eleve absztrakt, strukturált és geometrikus. Mégpedig könyörtelenül az. S így a mondatok éppenséggel nem leképezik, nem nyelvileg modellezik, hanem pusztán újramondják azt, ami csakis geometrikus viszonylatokban észlelhető, ami egyszerre új és ismerős: a születés és a halál közös alapstruktúráját; például: „Van egy képem, amint a fényforrás helyzetéhez képest alulról fölfelé mozdul el a látvány, lassan fordul el, és akkor megáll. Látom a barlang ovális, erősen fodrozott bejáratát. Az-

tán megint megindulok a csavarmenetben, a fényforrás alámerül, amiből utólag az is megállapítható, hogy balról jobb felé mozgok el a térben, amelyet a tudat barlangként mutat be...” (241.) A könyv vége felé pedig olvashatjuk a magyarázatot — amely persze valójában, a szöveg ökonómiája szempontjából nem magyarázat, sokkal inkább saját stiláris értéket, egyfajta kimondásértéket hordozó emlékkép: „Az ovális nyílás az anyám nagy szeméremajka volt, amit széthúztak, amit én a szülőcsatorna perspektívájából ismerek, az évtizedek óta halott anyám nagy szeméremajka, amint széthúzták, vagy önmagától is egyre jobban tágult, ahogy közeledtem, hogy megszülessek.” (279.) Épp úgy, mint a „saját halál” során. A születés és a halál archaikus szimmetriája fogja közre a személyélettörténetét, és kínálja fel egyúttal a megértés alapszerkezetét. S talán éppen ez volna a Nádas-mondatok mélyszerkezete: a születés és a halál univerzális érvényű geometriája, amely rányomja a bélyegét mindarra, ami innen van, mindarra, ami egyáltalán van. Van, hogy megértsük. Hogy tipikus, ironikus vagy leíró mondatok révén beszélhessünk róluk. S hogy közben ne feledjük azt, amiről nem beszélhetünk, amit nem érthetünk, ámde mégis a megértés, a beszéd végső alapja, megértő (elsősorban saját elkerülhetetlen végzetünket megértő) létünk záloga.

Nos, éppen ennek a végső, tudattal és nyelvvel uralhatatlan alapnak a körülbeszélésére vál-

lalkozott Nádas a *Saját halál* második felében (a 123. oldaltól kezdve); ami persze — a dolog természetéből fakadóan — csakis részleges sikerhez vezethetett. Mely részleges eredmény persze több — sikerült vagy kevésbé sikerültebb — formában is jelentkezhet. A megfogalmazás kínja például könnyen eredményezheti a tipikus mondatok elsúlyosodását, nehézségét, körmönfonságát; mely veszélyt Nádas ezúttal biztos arányérzékkel és önismerettel elkerülte. Egyébként is, a lehetetlenre feszülő — *mors sua, nihil aliud* — Nádas-mondattal előbb-utóbb úgyis megváltja, azaz felszámolja magát. Többek között úgy, hogy arról beszél, amiről könnyebb beszélni, amiről egyáltalán lehet beszélni. Helyzetekről, egy cukrászdai találkozóról vagy egy vendéglői ebédéről. Alakokról, egy agyonizzadt orvosról vagy egy szitkozódó ápolónőről. Mindarról a profán, hétköznapi körülményről tehát, amely a „saját halál” misztériumát övezi. S ezeken a szöveghelyeken Nádas önfeledt, játékos és könnyed is tud lenni, olyan elbeszélő, aki jól tudja, hogy minden emberi kísérlet — az írás is — végső soron kudarcos és megmosolyogtató; s minél nagyobb a tét, annál inkább. Mert mit is olvashatunk a 192. oldalon álló körtefa-fényképpel átellenben: „A nagy fazék rablott aranyat a nagy vadkörtefától három lépésnyire ástam el.” Nádas Péter könyve: rablott halál — saját mondatokban. (*Jelenkor*, Pécs, 2004)

BAZSÁNYI SÁNDOR

ÚJABB KIADVÁNYAINK:

Wolfgang Beinert: A katolikus dogmatika lexikona

Ára: 3.600,- Ft

Avery Dulles: Az egyház modelljei

Ára: 1.800,- Ft

Jean Vanier: Emberré lenni

Ára: 1.100,- Ft

ELŐKÉSZÜLETBEN:

**Bozsóky Pál – Lukács László:
Az elnyomatásból a szabadságba**

Megvásárolható vagy megrendelhető a Vigilia Kiadóhivatalban:

1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.; Telefon: 317-7246; 486-4443;

Fax: 486-4444; Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48.